

Agnieszka Rożnowska-Jasiewicz*

Znaczenie rysunku. Rysunek jako środek poszukiwania formy

The importance of drawing. Drawing as a means of seeking form

Dziecko, które po raz pierwszy otrzymało ołówek i papier, na ogół nie wie zbyt dobrze, co z nimi zrobić, toteż najczęściej zaczyna po prostu bębnić ołówkiem po powierzchni papieru. Ale tu spotyka je przyjemna niespodzianka. Uderzenie nie tylko powoduje hałas, lecz także przynosi skutki wizualne, coś wydobywa się z końca ołówka i zostawia ZNAK na papierze. Tak powstaje pierwsza linia.

D. Morris [1, s. 176]

A child who gets a pencil and paper for the first time, generally, does not know very well what to do with them, so most often she/he just starts drumming with a pencil on the surface of paper. But here the child encounters a pleasant surprise. The impact not only causes noise, but it also brings visual effects, something comes out from the end of the pencil and leaves a SIGN on the paper. This is how the first line is created.

D. Morris [1, p. 176]

Wprowadzenie

Rysunek konturowy był najprostszym, chronologicznie najwcześniejszym środkiem wyrazu ludzkiej świadomości wzrokowej. W dalszej ewolucji kolejne stadium widzenia ujawniło już kontur wypełniony rysunkiem linearnym. Proces rozwoju obrazowania i metody wykonywania obrazów w niezwykle sposób prezentuje ekspozycja w nowo otwartym Lascaux International Center of Art parietal¹.

* ORCID: 0000-0002-8255-0326. Wydział Wzornictwa, Akademia Sztuk Pięknych w Warszawie/Faculty of Design, Academy of Fine Arts in Warsaw.

¹ Po odkryciu (1940) przez czterech chłopców malowideł naściennej w jaskiniach Lascaux grotto była udostępniona do zwiedzania do 1963 r. Jednak już w latach 60. XX w. naukowcy widzieli negatywne skutki eksplorowania grotty przez turystów. W jaskini na malowidłach pojawiły się glony. Decyzją ówczesnego ministra kultury André Malraux jaskinia została natychmiast zamknięta. W grotcie do dziś trwają prace, konserwatorzy walczą z pojawiającymi się grzybami i pleśnią.

Introduction

Contour drawing was the simplest and chronologically earliest means of expression of human visual consciousness. In further evolution, the next stage of vision already revealed an outline filled with a linear drawing. The imaging development process and image performance methods are presented in an unusual way at an exhibition in the newly opened Lascaux International Center of Art parietal¹.

The works of Paleolithic hunters not only prove their ability to use tools, but above all they show the way of

¹ After the discovery (1940) of wall paintings in Lascaux caves by four boys, the grotto was open to the public until 1963. However, as early as in the 1960s, scientists saw negative effects of tourists exploring the cave. Algae appeared on the paintings in the cave. By decision of the then Minister of Culture André Malraux the cave was immediately closed. Works are still going on in the cave, conservators-restorers are fighting against the emerging fungi and mold.

Dziela paleolitycznych myśliwych nie tylko dowodzą ich umiejętności posługiwania się narzędziami, ale przede wszystkim ukazują sposób widzenia człowieka kromanińskiego. Co skłaniało człowieka z Cro-Magnon do takiego rodzaju notacji? Nie wiemy, ale wiemy na pewno, że sposób rysunkowego zapisu kształtował się przez długi czas i na podstawie nakładających się warstwowo przedstawień można zauważyć imponujący rozwój sposobu obrazowania. Można zatem wysunąć tezę, że rysunek jest jednym z najstarszych sposobów porozumiewania się, a jego znaczenie jest porównywalne do alfabetu, którym zapisujemy słowa. Rysunek towarzyszy człowiekowi od zarania dziejów, a dowody rysunkowej aktywności odkrywamy do dziś w grotach Francji i Hiszpanii.

Malowanie obrazów – graficzny wyraz zmysłu badawczego – miał od tysięcy lat istotne znaczenie dla naszego gatunku – pisze Desmond Morris [1, s. 175, 176] – sam rysunek stał się środkiem komunikacji ze światem, mimetycznym opisem zdarzeń, zapisem, notacją, systemem znaków.

Człowiek znaczył swój obszar, czerpiąc z rysowania fascynacje, jakich doznaje dziecko rysujące swe pierwsze obrazki. Moment odkrycia graficznego był zapewne niezwykle nagrodą; możliwość znaczenia i zaznaczania własnego obszaru rysunkiem stała się poza językiem doskonałą formą komunikacji. W czasach starożytnych *graphein*, następnie *graphis* – określenie przypisywane zarówno rysowaniu, malowaniu i pisaniu (Witruwiusz); następnie słowo *linea* zaczęto rozumieć jako kreskę – *pictura linearis* (Pliniusz), a renesansowe określenie *Disegno* to dawniejsze słowo *disigno*, pochodzące z kolei od *signo* – znak. Według XVI- i XVII-wiecznych teorii *disegno* miał być tym samym, co idea dzieła, tak pojmowany królował nad wszystkimi sztukami. Terminy określające rysunek zmieniały się w zależności od tego, jak rozumiano samo rysowanie; raz pokrewne pisaniu, innym razem bliskie znaczeniu liniowania, kreślenia. Analizując dalej znaczenie i miejsce rysunku, należy sięgnąć do etymologicznego źródła, w którym Aleksander Brückner pisze: rys i rysa – z języka niemieckiego: *riss*, rysa – szpara, szrama na twarzy; rysować się – rozpadać; rys – znak, cecha; rysy – twarzy, charakteru, zarys czegoś; rysować – robić rysy, kreślić piórem, rysunek, rysunkowy, rysownik [2]. Słowniki języka polskiego odkrywają przed nami całą gamę synonimów takich jak: liniować, kreślić, konturować, rytować, pisać, punktować, plamić, barwić, farbować, z tego punktu łatwiej nam zrozumieć zasięg, jaki obejmuje obszar rysunku. W czasach ponowoczesnych granice rysunku wymykają się ogólnie przyjętym definicjom, on sam miesza się swobodnie z różnymi kategoriami wypowiedzi artystycznej, malarstwem, performance, wideo. Jego otwartość i płynność pozwala na szeroko zakrojone badania nad ontologicznym znaczeniem obrazu. Język rysunku tworzy niepowtarzalny zapis, jego autentyczność ujawnia się w linii, kresce, użytym przez autora narzędziu, [...] *jest zarazem miejscem eksperymentu, ale i zabawy w tym samym momencie* [3, s. 193].

Andrzej Kostołowski kreśli piramidę rysunku, tworząc przekrój od rysunku utylitarnego aż do rysunku artystycznego. W swoim wykładzie skrupulatnie wylicza wszelkie

seeing Cro-Magnon man. What prompted Cro-Magnon man to do this kind of notation? We do not know, but we know for sure that the method of drawing record was shaped for a long time and on the basis of layered overlapping representations it is possible to notice an impressive development of the way of imaging. Therefore, we can put forward a thesis that drawing is one of the oldest ways of communication and its meaning is comparable to the alphabet with which we write down words. Drawing has been accompanying man since the dawn of time and evidence of drawing activity is still being discovered in caves of France and Spain.

Painting pictures – a graphic expression of the research sense – has been important for our species for thousands of years – writes Desmond Morris [1, pp. 175, 176] – the drawing itself has become a means of communication with the world, a mimetic description of events, record, notation, and a system of signs.

Man marked his area deriving fascinations from drawing similar to those a child experiences while drawing his or her first pictures. The moment of a graphic discovery was probably an amazing prize; a possibility of meaning and marking one's own area with a drawing has become a perfect form of communication apart from language. In ancient times *graphein*, then *graphis* – a term attributed to both drawing, painting and writing (Vitruvius); then the word *linea* began to be understood as a line – *pictura linearis* (Pliny) and the Renaissance term *Disegno* was the former word for *disigno* which in turn was derived from *signo* – sign. According to the 16th and 17th century theories, *disegno* was supposed to be the same as the idea of a work of art and understood in this way, it reigned over all arts. The terms which define drawing changed depending on how drawing itself was understood; once related to writing, sometimes close to the meaning of lining and drafting. Continuing the analyses of the meaning and place of drawing, it is necessary to refer to the etymological source in which Alexander Brückner writes: line and scratch – from the German language: *riss*, scratch – crack, face scar; draw yourself – fall apart; line – sign, feature; features – of face, character, outline of something; draw – make lines, draw with a pen, drawing, drawing-like, cartoonist [2]. Dictionaries of the Polish language reveal a whole range of synonyms such as line, draft, contour, engrave, write, stain, colour, dye, dyeing, so from this point it is easier for us to understand the scope the area of drawing covers. In postmodern times, the borders of drawing elude the generally accepted definitions and it mixes freely with various categories of artistic expression, painting, performance, and video. Its openness and smoothness makes it possible to do extensive research on the ontological meaning of the image. The language of drawing creates a unique record, its authenticity is revealed in the line, draft, tool used by its author, [...] *it is both a place of experiment but also of fun at the same time* [3, p. 193].

Andrzej Kostołowski drafts a pyramid of drawing creating a cross-section from utilitarian drawing up to artistic drawing. In his lecture, he meticulously enumerates all forms of drawing activity dividing them into particular

formy aktywności rysunkowej, dzieląc je na poszczególne kategorie. Dzięki stworzonej przez siebie piramidzie rysunku (il. 1) podkreśla, jak ważną odgrywa on rolę. Ale to nie wszystko. Magdalena Ujma w rozważaniach na temat rysunku wręcz twierdzi, że tylko nieliczni potrafią się bez niego obejść. W myśl słów Leszka Brogowskiego [5] dzięki sztuce rysunku możemy widzieć więcej – poprzez obrysowywanie konturem możemy nie tylko zobaczyć rzeczy, ale je poznać.

O niezwyklej wadze rysunku pisał w początkach XX w. Walter Benjamin, zaznaczając, że [...] *dukt czy linia graficzna jest do zdefiniowania w kontraście do tła, czyli sfery, która jest zarówno wizualna, jak i metafizyczna* (za: [4, s. 14]), [6]. Paul Klee poszerzył te rozważania o aspekt psychologiczny, twierdząc: [...] *rysunek nie jest ostatecznie tylko rysunkiem, bez względu na to, jak samodzielny charakter by mu się nadało. Jest symbolem, a im głębiej linie projekcyjne powstałe w wyobraźni wnikają w wyższe wymiary, tym lepiej* [7, s. 290]. Rysunki Klee poza warstwą immanentną doskonale ujawniają procesy myślowe „od szkicu do obrazu”, gdzie szkic stanowi konstrukcję szkieletową dzieła.

Proces autonomizacji rysunku kształtował się na przestrzeni wieków: *Greccy artyści działający w V w. p.n.e. byli skoncentrowani głównie na wyobrażeniu pięknego ciała. Gotycki twórca traktował artystyczne techniki i rozwiązania jako środek do celu* [8, s. 193]. Rysunek służył przede wszystkim jako narzędzie w procesie kształtowania się dzieła malarskiego, rzeźbiarskiego czy architektonicznego, stojąc w cieniu wielkich dziedzin sztuki. Uczeń przez wiele lat terminował w warsztacie mistrza, tak by opanować umiejętność przedstawiania poszczególnych scen, ale nieznanym był mu proces rysowania z obserwacji, [...] *na tym większą uwagę zasługuje fakt, że w XIII w. niektórzy twórcy zaczęli rysować z natury. Czynie tak, gdy nie było konwencjonalnego wzoru, do którego mogliby się odwołać* [8, s. 196]. W dziele *Rzecz o malarstwie* Cennino Cennini podkreśla wagę rysunku, mówiąc, że [...] *podstawą sztuki i wszystkich jej rękoczynów jest rysunek* [9, s. 21]. Wiek XVI przynosi wielki triumf rysunku. Jedną z wystaw tokańskiego Cinquecenta nosi tytuł *Il primato del disegno (Prymat rysunku)*. Frederico Zuccaro, twórca Akademii Świętego Łukasza, na jednym ze sklepień umieścił fresk pt. *Disegno – padre delle tre arti*. Podobne stanowiska prezentowali Leon Battista Alberti, Lorenzo Ghiberti, Donatello, Leonardo czy Michał Anioł. *Szkice – pensieri wykraczały poza plastyczną materialność, że o ich formie decydowała nie tylko ręka artysty, ale i może przede wszystkim, jego umysł kierowany częściowo podświadomością. W akcie twórczym w jego pierwszym impulsie, sprzęgnięty z dłonią concept wyrażał się poprzez rysunkową notatkę, szkic* [10].

Imponujące są szkicowniki artystów zawierające setki szkiców, ukazujące proces kształtowania się myśli i koncepcji; i bez względu na to, czy są to rysunki Albrechta Dürera, Leonarda, Rembrandta, Edgara Degasa czy Henriego Matisse’a, Jeana Fautriera, Alberto Giacomettiego, możemy na podstawie tych zapisów odczytać myśli i intencje autora, zrozumieć sposób widzenia. Rysunek ujawnia postrzeganie świata, rzeczy, zdarzeń, które zdecydowanie

Il. 1. Piramida rysunku (rys. A. Kostołowski, [4])

Fig. 1. Pyramid of drawing (by A. Kostołowski, [4])

categories. Thanks to his pyramid of drawing (Fig. 1), Kostołowski emphasizes the importance of its role. But this is not everything. Magdalena Ujma in her reflections on drawing even claims that only a few can do without it. According to the words of Leszek Brogowski [5], thanks to the art of drawing, we can see more – by contouring things we can not only see things but also get to know them.

Walter Benjamin wrote about the extraordinary importance of drawing in the early 20th century stating that [...] *a duct or graphic line can be defined in contrast to the background, i.e. a sphere that is both visual and metaphysical* (after: [4, p. 14]), [6]. Paul Klee extended these considerations to the psychological aspect saying: [...] *drawing is not ultimately just a drawing, no matter how individual character it would have. It is a symbol and the deeper the projection lines formed in the imagination penetrate into the higher dimensions, the better* [7, p. 290]. Apart from the immanent layer, Klee’s drawings perfectly reveal “from sketch to picture” thought processes, where the sketch constitutes a skeletal structure of the work.

The process of drawing autonomy has evolved over the centuries: *Greek artists in the 5th century B.C. were focused mainly on the image of a beautiful body. The Gothic artist treated artistic techniques and solutions as a means to reach the goal* [8, p. 193]. Drawing served primarily as a tool in the process of shaping a painting, sculptural or architectural work, standing in the shadow of great fields of art. A student for many years apprenticed in the master’s workshop to master the ability to depict individual scenes, but he was unfamiliar with the process of drawing from observations, [...] *the more noteworthy is the fact that in the 13th century some artists began to draw from nature. They did so when there was no conventional model to which they could refer* [8, p. 196].

zmieniają swój ogląd w momencie, gdy bierzemy do ręki ołówek. *Inaczej mówiąc, widzimy dwie różne rzeczy. Przedmiot, do którego przywykły nasze oczy, staje się zupełnie inny, kiedy chcemy go narysować: spostrzegamy, że znaliśmy go, że nigdy nie widzieliśmy go naprawdę. Oko aż do tego momentu było tylko pośrednikiem* [11, s. 40]. Degas był zafascynowany rysunkiem, studiował ruch modelek, z pasją i ogromną dyscypliną dociekał zależności zachodzących pomiędzy widzeniem a rysowaniem. Już wówczas zdawano sobie sprawę ze złożoności procesu obserwacji i dalej przeniesienia obrazu na papier, albowiem pomiędzy obserwującym okiem a rysującą ręką jest jeszcze umysł i pamięć. *Każdy rzut oka na modela, każda linia nakreślona przez oko staje się momentalnie elementem wspomnienia i ręka na papierze zapożycza wspomnienia prawa ruchu. Rysunek wizualny przekształca się w rysunek manualny* [11, s. 42].

Wracając do wyodrębniania się rysunku jako autonomicznej dyscypliny, należy podkreślić, że przełomowym momentem w historii sztuki była wystawa *From Guys to Boys* zorganizowana przez Wenera Haftmanna w 1964 r. Objęła ona aż 500 rysunków 112 artystów, wskazując nową-starą dyscyplinę jako niezwykle ważne instrumentarium w warsztacie artysty. Wystawa ta przygotowała grunt pod przegląd rysunku w ramach Dokumenta 6 w 1977 r. w Kassel, które to zdecydowanie wyodrębniło rysunek spośród pozostałych dyscyplin artystycznych. Wielofunkcyjność rysunku wykorzystywana w szerokim spektrum aktywności człowieka podkreśliła tylko jego atrakcyjność i bezpośredniość. Lata 60. XX w. wraz z całą awangardową odwagą i chęcią penetracji różnych obszarów aktywności ludzkiej wpłynęły na renesans rysunku. *Rysunek uzyskał odtąd nową pozycję i wartość – komentuje Bożena Kowalska w katalogu do Międzynarodowego Triennale Rysunku – zyskał autonomię i poszerzył swoje funkcje. Rozwinął nieopisane bogactwo przesłań i form: od publicystyki do modlitwy, od naiwnego szkicu natury do naukowo-filozoficznej notacji, od zapisu ulotnej refleksji do wyabstrahowanej intelektualnie, systemowej dokumentacji dokonującego się w czasie procesu, od ekspresji gestu do precyzji komputera* [12, s. 24].

Rysunek a proces projektowy

Pracując na styku dwóch światów: projektowego i artystycznego, obserwuję wzajemne przenikanie się pewnych problemów; rysunek stanowi pierwotny zapis, dokumentuje obserwacje, emocje i myśli. W pracy projektanta stanowi ważne narzędzie w procesie rozwoju projektu, w świecie nauki pozwala na szybkie zapisy w postaci diagramów, rysunków roboczych. Z rodzących się koncepcji i myśli, tworzonych szybkich zapisów i notatek ostatecznie powstają niezwykle dzieła w postaci budynków, mebli, obiektów, maszyn. Oglądając rysunki Franka Gehry'ego, Enzo Mariego, Gaetana Pesce, Pierre'a Paulina, Mariano Fortuny'ego, Madame Gres, Yoshiego Yamamoto, Soni Delauey i wielu innych projektantów: produktu, ubrań, architektury i innych, bardzo często mamy możliwość prześledzenia całej drogi projektowej, skrupulatnie notowanej przez media rysunkowe, szukające wnikliwie formy,

In the work *On Painting*, Cennino Cennini emphasizes the importance of drawing saying that [...] *the basis of art and all its handiwork is drawing* [9, p. 21]. The 16th century brings a great triumph of drawing; one of the Tuscan Cinquecent exhibitions is entitled *Il primato del disegno* (*Primacy of Drawing*). Frederico Zuccaro, the founder of the Saint Luke Academy, placed a fresco on one of the vaults entitled *Disegno – padre delle tre arti*. Leon Battista Alberti, Lorenzo Ghiberti, Donatello, Leonardo da Vinci and Michelangelo presented similar approaches. *Sketches – pensieri went beyond the artistic materiality, that their form was determined not only by the artist's hand, but perhaps above all, his mind partly driven by the subconscious. In the creative act, in its first impulse, the concept coupled with the hand was expressed through a drawing note, sketch* [10].

The artists' sketchbooks with hundreds of sketches showing the process of shaping thoughts and concepts are impressive; and regardless of whether they are drawings by Albrecht Dürer, Leonardo da Vinci, Rembrandt, Edgar Degas or Henri Matisse, Jean Fautrier, Alberto Giacometti, on the basis of these records we can read the author's thoughts and intentions as well as understand their manner of seeing things. Drawing reveals perception of the world, things, events which definitely change their look when we take a pencil in our hand. *In other words, we see two different things. The object our eyes are accustomed to becomes completely different when we want to draw it, i.e. we see that we knew it and that we never really saw it. Up to this point, the eye was only an intermediary* [11, p. 40]. Degas was fascinated with drawing and he studied the movement of models; with passion and enormous discipline he studied the relationships between vision and drawing. Already at that time, they were aware of the complexity of the observation process and the subsequent transfer of an image to paper because between an observing eye and a drawing hand there are still mind and memory. *Each glance at a model, each line drawn by the eye immediately becomes an element of the memory and a hand on paper borrows the memories of the law of movement. A visual drawing is transformed into a manual drawing* [11, p. 42].

Returning to the emergence of drawing as an autonomous discipline, it should be emphasized that a breakthrough moment in the history of art was the exhibition *From Guys to Boys*, which was organized by Werner Haftmann in 1964. It covered as many as 500 drawings by 112 artists, indicating the new-old discipline as an extremely important instrument in the artist's workshop. This exhibition prepared the ground for a review of drawing under Document 6 in Kassel in 1977, which definitely separated drawing from other artistic disciplines. The multifunctionality of drawing which is used in a wide spectrum of human activity only emphasized its attractiveness and directness. The 1960s, along with all avant-garde courage and a desire to penetrate various areas of human activity, influenced the drawing's renaissance. *Drawing has since acquired a new position and value – comments Bożena Kowalska in the catalogue to the International Drawing Triennial – it gained autonomy and expanded*

skali, kształtu czy koloru. Juhani Pallasmaa, fiński architekt i antropolog w swoich fenomenologicznych badaniach zwraca się w kierunku odczuwania świata poprzez ciało, a dokładniej poprzez skórę. W *Myślącej dłoni* i *Oczach skóry* możemy odszukać rozważania poświęcone taktylnemu odczuwaniu świata, zapomnianemu językowi doznań haptycznych, gdzie istotną rolę odgrywają ręce. W przedmowie do *Myślącej dłoni* Ewa Klekot podkreśla znaczenie rąk w procesie antropogenezy i dalszego rozwoju osobniczego *homo sapiens*, który kształcił umiejętności manualne, dając jednocześnie miejsce rozwojowi mowy. *Dłoń, która myśli, u Pallasmy przeważnie trzyma ołówek, piórko, pędzel-narzędzia, które potrafią zakorzeniony w doświadczeniu całego ciała gest ręki skoncentrować w jednym małym znaku* [13, s. 9]. Pallasmaa z wielką uwagą podkreśla rolę rysunku w procesach poznawczych, uosabia go z pewnego rodzaju łącznikiem rzeczywistości zewnętrznej z rzeczywistością wewnętrzną. *Kiedy szkicuję kontur przedmiotu, ludzkiej postaci lub krajobrazu, faktycznie czuję i dotykam powierzchnię przedmiotu mojej uwagi i nieświadomie wyczuwam oraz uwewnętrzniam jego charakter. Oprócz uzyskania związku pomiędzy przedmiotem obserwacji i jego zarysem, naśladuję rytm linii moimi mięśniami, a obraz staje się ostatecznie zapisem mojej pamięci mięśniowej* [14, s. 99].

Dydaktyka

Program dydaktyczny w prowadzonej przez mnie (od 2010 r.) Pracowni Rysunku obejmuje 2-letni proces dydaktyczny, podczas którego studenci mają możliwość poznania całego spektrum problematyki związanej z percepcją wzrokową, szeroko pojętym warsztatem rysunkowym, a w dalszych poszukiwaniach odpowiednim jego zastosowaniem.

Rysunek staje się dla nich formą indywidualnej wypowiedzi, która poparta jest wnikliwą obserwacją otaczającego świata. Umiejętnie wykorzystane narzędzie rysunkowe ułatwia w znacznej mierze rozwój koncepcji i idei. Założenia ogólne pracowni oscylują wokół problemów takich jak człowiek, przedmiot, przestrzeń, a związane z nimi ćwiczenia stanowią wyjście do dialogu, rozwoju wrażliwości i wyobraźni studentów. Wśród ćwiczeń i tematów znajdują się takie jak rysunek ciałem, rysunek materiałami naturalnymi, dotyk, obszary rysunkowe – szkicownik, doświadczenie miejsca, szybkie szkice postaci, szybkie szkice przestrzeni, linia unika linii – linia spotyka linię, oraz szereg klasycznych ćwiczeń rysunkowych pobudzających umysł do obserwacji, dokonywania analizy i syntezy otaczającego świata i zastanych zdarzeń.

Zdjęcia ilustrujące artykuł prezentują tematy realizowane w Pracowni Rysunku w Katedrze Mody Akademii Sztuk Pięknych w Warszawie oraz podczas zajęć rysunku w Collegium Edukacji Artystycznej Akademii Pedagogiki Specjalnej w Warszawie (CEA). W ćwiczeniu *Rysunek ciałem* (il. 2, 3) studenci mają możliwość zbadania trajektorii ruchu ręki, nogi, całego ciała, dostrzeżenia zależności przestrzennych poprzez rysowanie ciałem na dużych formatach, zróżnicowanymi narzędziami rysunkowymi.

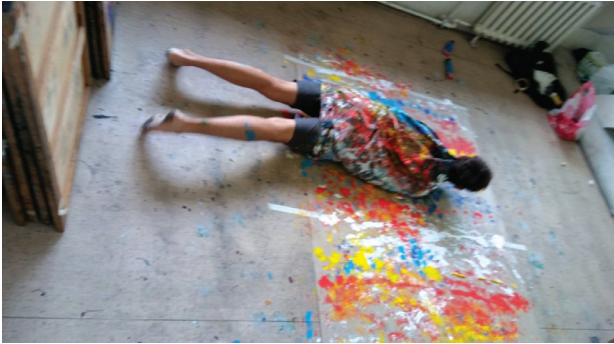
its functions. It developed an indescribable richness of messages and forms, i.e. from journalism to prayer; from a naive sketch of nature to a scientific and philosophical notation, from an ephemeral reflection to intellectually abstracted system documentation taking place during the process, from a gesture expression to computer precision [12, p. 24].

Drawing and the design process

Working at the intersection of two worlds, i.e., design and artistic, I observe interpenetration of certain problems; drawing constitutes the original record, documents observations, emotions and thoughts. In the work of a designer, it is an important tool in the project development process and in the world of science it makes it possible to make quick records in the form of diagrams or working drawings. Ultimately, unusual works in the form of buildings, furniture, objects, and machines are created from emerging concepts and thoughts and on the basis of quick records and notes. Watching the drawings by Frank Gehry, Enzo Mari, Gaetan Pesce, Pierre Paulin, Mariano Fortuny, Madame Gres, Yoshi Yamamoto, Sonia Delauey and many other designers, i.e., of a product, clothes, architecture and others, we often have an opportunity to trace the entire design path which is meticulously recorded by the drawing media carefully looking for form, scale, shape or colour. Juhani Pallasmaa, a Finnish architect and anthropologist, in his phenomenological research turns to feeling the world through the body, and more specifically through the skin. In *The Thinking Hand and Eyes of the Skin* we can find reflections on tactile experiencing the world, i.e., a forgotten language of haptic sensations where hands play a significant role. In the preface to *The Thinking Hand*, Ewa Klekot emphasizes the importance of hands in the process of anthropogenesis and further individual development of *homo sapiens*, which developed manual skills, at the same time giving space to speech development. *In Pallasmaa, the hand which thinks usually holds a pencil, a feather, a brush-tools which can concentrate a hand gesture being rooted in the experience of the whole body in one small sign* [13, p. 9]. Pallasmaa with great attention emphasizes the role of drawing in cognitive processes and embodies it with a kind of link between external and internal reality. *When I sketch the outline of an object, human figure or landscape, I actually feel and touch the surface of the object of my attention and unconsciously sense and internalize its character. Apart from obtaining a relationship between the subject of observation and its outline, I imitate the rhythm of the line with my muscles and the image eventually becomes a record of my muscle memory* [14, p. 99].

Teaching

A didactic program in my Drawing Studio (has been run since its foundation – 2010) covers a 2-year didactic process during which students have an opportunity to learn about the entire spectrum of problems which are connected with visual perception, broadly understood

Il. 2. *Rysunek ciałem*, Aleksander Małowidzki,
Pracownia Rysunku, Katedra Mody, 2017 r.
(fot. A. Rożnowska-Jasiewicz)

Fig. 2. *Body drawing*, Aleksander Małowidzki,
Studio of Drawing at the Fashion Department of
Academy of Fine Arts in Warsaw, 2017
(photo by A. Rożnowska-Jasiewicz)

Il. 3. *Rysunek ciałem*, Alicja Kamaj,
Pracownia Rysunku, Katedra Mody, 2017 r.
(fot. A. Rożnowska-Jasiewicz)

Fig. 3. *Body drawing*, Alicja Kamaj,
Studio of Drawing at the Fashion Department of
Academy of Fine Arts in Warsaw, 2017
(photo by A. Rożnowska-Jasiewicz)

Il. 4. *Dotyk*, Sylwia Pawlak, CEA, 2018
(fot. A. Rożnowska-Jasiewicz)

Fig. 4. *Touch*, Sylwia Pawlak, IEA, 2018
(photo by A. Rożnowska-Jasiewicz)

Temat *Dotyk* (il. 4) odkrywa tajemnice świata haptycznego, tu poprzez doznania taktylne studenci wykonują zadania rysunkowe bez uczestnictwa aparatu wzrokowego. Innym ciekawym ćwiczeniem prowadzonym w pracowni jest *Doświadczenie miejsca* (il. 5), poparte lekturą *Ukrytego wymiaru* Edwarda Halla. W tym zadaniu ważną jest proksemika przestrzeni i osobiste odniesienie się do miejsca, w którym przebywamy. Realizowany w pracowni program obejmuje zagadnienia, których celem jest przygotowanie studenta do podejmowania samodzielnych studiów nad zapisem rzeczywistości, wykorzystaniem analizy i syntezy w obrazowaniu na płaszczyźnie i w przestrzeni. Poprzez ćwiczenia studenci zapoznają się z elementami warsztatu rysunkowego (il. 6), kształcą umiejętności posługiwania się widzeniem oraz badają obszary rysunkowe. Pracownia rysunku obejmuje szeroko rozumianą problematykę zapisu we wszystkich jej zależnościach, stwarza uczącym się możliwości poznania środków wyrazu wypowiedzi wizualnej stosowanej następnie w studenckich realizacjach.

drawing workshop, and in further searches its appropriate application.

For them, drawing becomes a form of individual expression which is supported by careful observation of the surrounding world. A skilfully used drawing tool greatly facilitates the development of concepts and ideas. General assumptions of the studio oscillate around problems such as a human being, an object, space, and the exercises which are connected with them provide the way to a dialogue, develop sensitivity and imagination of students. Exercises and topics include body drawing, natural materials drawing, touch, drawing areas – a sketchbook, experiencing a place, quick sketches of figures, quick sketches of spaces, a line avoids a line – a line meets a line as well as a number of classic drawing exercises which stimulate the mind to observe, make analyses and syntheses of the surrounding world and existing events.

Pictures illustrating the article present topics implemented in the Studio of Drawing at the Fashion Department of Academy of Fine Arts in Warsaw and during drawing classes at the Collegium of Art Education of Academy of Special Education in Warsaw (CEA). In the *Body drawing* exercise (Fig. 2, 3), students have an opportunity to examine the trajectory of the arm, leg, whole body, see spatial relationships by drawing the body on large formats with various drawing tools. The *Touch* theme (Fig. 4) reveals secrets of the haptic world and here through tactile experiences students perform drawing tasks without the participation of a visual apparatus. Another interesting exercise conducted in the studio is *Experience of the Place* (Fig. 5), which is supported by reading *The Hidden Dimension* by Edward Hall. In this task, the proxemics of space and a personal reference to the place we are in are important. The program which is implemented in the studio covers the issues aiming at preparing a student to undertake independent studies on recording reality with the use of an analysis and synthesis in imaging on the plane and in space. Through exercises, students learn about the elements of a drawing workshop (Fig. 6), develop vision skills and study drawing areas.

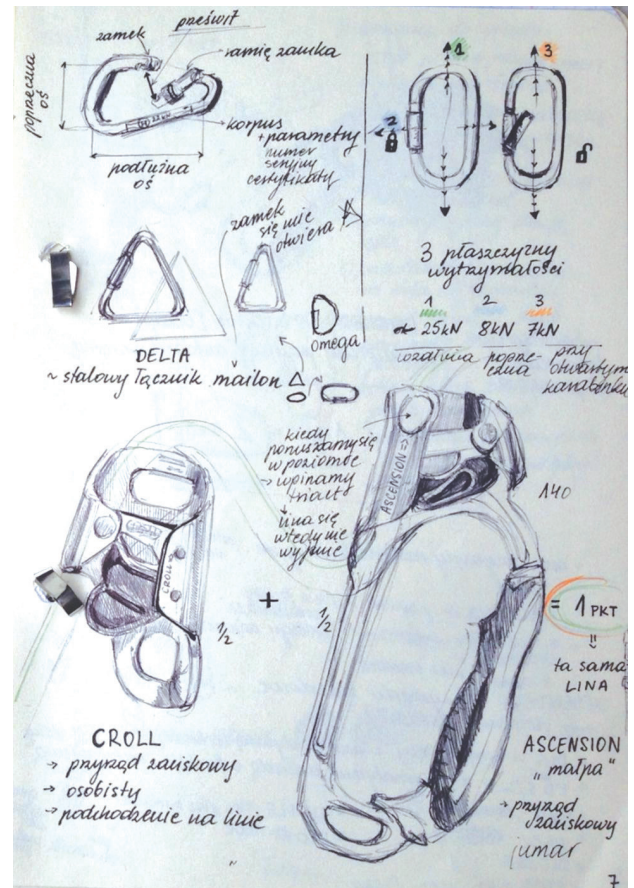
Il. 5. Doświadczenie miejsca, Radek Smędzik,
Pracownia Rysunku, Katedra Mody, 2017 r.
(fot. A. Rożnowska-Jasiewicz)

Fig. 5. *Experience of the Place*, Radek Smędzik, Studio of Drawing at the Fashion Department of Academy of Fine Arts in Warsaw, 2017 (photo by A. Rożnowska-Jasiewicz)

Podsumowanie

Dziś rysunek to szeroko zakreślony obszar aktywności artystycznej, w której wykorzystywane są wszelkie dostępne środki wyrazu, od ołówka po projekcje wideo. Jego istota charakteryzowana była z różnych punktów widzenia: technologicznego, ekonomicznego, informacyjnego, kulturowego i co za tym idzie – socjologicznego. Wykorzystywany jako środek wyrazu w literaturze, ilustracji modowej, żurnalowej, plakacie, gazecie, filatelistyce, nauce, muzyce, tańcu, arteterapii itd. stanowi istotną kategorię w precyzowaniu myśli i obrazowaniu wypowiedzi, jest odwiecznym świadkiem wszystkich zdarzeń. Transponowany na różne media łącznie z muzyką porusza procesy myślowe, uruchamia naszą percepcję. Rysunek: przestrzenny, multimedialny, projektowy, wideo, performance, modowy, ciałem, przedmiotem, żywiołami, materiałami naturalnymi stoi na granicy wielu dyscyplin i aktywności, uruchamia obszary, w których odnajdujemy asocjacje z otoczeniem, życiem codziennym, muzyką, literaturą, filmem, nauką. Jest nieskończoną siecią sensów i zmysłów, środkiem do komunikowania ze światem.

Powracając do postawionej tezy, w której znaczenie rysunku stawiam na równi z umiejętnością posługiwania się alfabetem, pragnę przywołać słowa Santiago Ramon y Cajala, neurobiologa w taki oto sposób tłumaczącego wagę medium rysunkowego studentom: *Jeżeli nasze badania dotyczą zagadnień związanych z anatomią, historią naturalną itp., obserwacjom będzie towarzyszyło szkicowanie, a to dlatego, że – poza wszystkimi innymi zaletami – akt odmalowywania czegoś dyscyplinuje i wzmacnia uwagę, zmuszając nas do ujęcia całego studiowanego zjawiska i zapobiegając umknieniu szczegółów, które często pozostają niezauważone w trakcie zwyczajnej obserwacji. [...] Wielki Cuvier {Georges Leopold Cuvier, francuski przyrodnik i zoolog (1769-1832)} miał rację, twierdząc, że bez sztuki rysunku historia naturalna i anatomia byłyby niemożliwe. Nie bez powodu wszyscy wielcy obserwatorzy są sprawnymi rysownikami (za: [14, s. 99]).*

Il. 6. Szkicownik-notatnik, Anna Karczyńska, IEA, 2016,
(fot. A. Karczyńska)

Fig. 6. *Sketchbook-notebook*, Anna Karczyńska, IEA 2016, (photo by A. Karczyńska)

The drawing workshop covers the broadly understood issues of recording in all its dependencies, introduces the student into the possibilities of learning means of expression for the visual expression which is then used in student implementations.

Summary

Today, drawing is a broadly defined area of artistic activity in which all available means of expression are used, i.e. from pencil to video projections. Its essence was characterized from various points of view, namely technological, economic, information, cultural and, consequently, sociological. Used as a means of expression in literature, fashion, magazine illustration, poster, newspaper, philately, science, music, dance, art therapy, etc., it constitutes an important category in specifying thoughts and imaging statements as well as it is an eternal witness to all events. Transposed on various media, including music, it moves thought processes and triggers our perception. Drawing – spatial, multimedia, design, video, performance, fashion, body, object, elements, natural materials is on the border of many disciplines and activities, activates areas in which we find associations with the environment, everyday life, music, literature, film, and

science. It is an infinite network of meanings and senses as well as a means to communicate with the world.

Returning to the thesis in which I put the importance of drawing on an equal footing with the ability to use the alphabet, I would like to recall the words of Santiago Ramon y Cajala, a neuroscientist explaining the importance of drawing medium to students in this way: *If our research concerns issues related to anatomy, natural history, etc., observations will be accompanied by sketching because – apart from all other advantages – the act of painting something disciplines and strengthens attention,*

forcing us to capture the whole phenomenon studied and preventing details that often go unnoticed during ordinary observation. [...] Great Cuvier {Georges Leopold Cuvier, French naturalist and zoologist (1769–1832)} was right in saying that without the art of drawing, natural history and anatomy would be impossible. It is not without reason that all great observers are skilled cartoonists (after: [14, p. 99]).

Translated by
Bogusław Setkowicz

Bibliografia/References

- [1] Morris D., *Naga malpa*, Wiedza Powszechna, Warszawa 1974.
- [2] Brückner A., *Słownik etymologiczny języka polskiego*, Wiedza Powszechna, Warszawa 1974.
- [3] Potocka A.M., *To tylko sztuka*, Wydawnictwo Aletheia, Warszawa 2008.
- [4] Kostołowski A., *Piramida rysunku*, wykład towarzyszący Krajowej Konferencji Rysunku, Wrocław 2009, <http://www.kkr.info.pl/index.php?page=teksty-piramida-rysunku> [accessed: 14.09.2019].
- [5] Brogowski L., *Zmysły, myśli i słowa; rysunek jako uzmysłowienie*, „Format” 2000, nr 3(35/36), 2–4.
- [6] Drexler E., *Vitamin D. New Perspectives in Drawing*, Phaidon, London–New York 2005.
- [7] Klee P., *Z „Dzienników” (1898–1918)*, [w:] E. Grabska, H. Morawska (red.), *Artyści o sztuce. Od van Gogha do Picassa*, PWN, Warszawa 1963, 290.
- [8] Gombrich E.H., *O sztuce*, Wydawnictwo Rebis, Poznań 2008.
- [9] Cennini C., *Rzecz o malarstwie*, Oficyna Florencka Tyszkiewiczów, Florencja 1933, 21, <http://kpbc.umk.pl/dlibra/doccontent?id=36932>.
- [10] Biłozór-Salwa M., *Między teorią a praktyką: rysunek włoski XVI wieku ze zbiorów Gabinetu Rycin Biblioteki Uniwersyteckiej w Warszawie*, Muzeum Sztuki w Łodzi, Biblioteka Uniwersytecka, Łódź, Warszawa 2007.
- [11] Valery P., *Degas, taniec, rysunek*, przeł. J. Guze, Wydawnictwo Pavo, Warszawa 1993.
- [12] *Międzynarodowe Triennale Rysunku Wrocław, Marzec–Kwiecień 1992*, B. Kowalska (red.), Agencja Wydawnicza Apl, Wrocławska Drukarnia Naukowa, zam. 1355/91, Wrocław 1992.
- [13] Klekot E., *Przedmowa*, [w:] J. Pallasmaa, *Myśląca dłoń*. Instytut Architektury, Kraków 2015.
- [14] Pallasmaa J., *Myśląca dłoń. Egzystencjalna i ucieleśniona mądrość w architekturze*, Instytut Architektury, Kraków 2015.

Streszczenie

W artykule przedstawiono wzrost znaczenia rysunku wraz z rozwojem człowieka i jego percepcji wzrokowej. Omówiono, jak istotnym narzędziem stał się alfabet rysunkowy wykorzystywany do rejestracji obrazu oraz jak zmieniał się na przestrzeni wieków stosunek artystów i odbiorców do rysunku. W tekście ukazano rangę tej dyscypliny na przykładach z dzisiejszych i minionych czasów. W wyniku prowadzonych obserwacji i ćwiczeń rysunkowych stwierdzono, że połączenia neuronowe wykorzystywane w akcie myślenia rysunkiem rozwijają i poszerzają pole percepcji wzrokowej. Doświadczenie zawodowe i dokonane obserwacje dowiodły, że współczesny świat, w którym żyjemy na co dzień, komunikuje poprzez różne media, jednak najsprawniejszym i najbliższym ludzkim umiejętnościom jest rysunek – graficzny sposób wyrażania myśli.

Słowa kluczowe: rysunek, alfabet, obszary rysunkowe, autonomia, sztuka, człowiek, przestrzeń

Abstract

The article presents the importance of drawing along with the development of man and his visual perception. It was discussed how important the drawing alphabet used to register the image became and how the attitude of artists and recipients to drawing has changed over the centuries. The text shows the rank of this discipline using examples from today and from the past. As a result of observations and drawing exercises, it was found that the neural connections used in the act of thinking by drawing develop and expand the field of visual perception. Professional experience and observations have shown that the modern world in which we live every day communicates through various media, however, the most efficient and closest to human skills is – drawing, the graphic way of expressing thoughts.

Key words: drawing, alphabet, drawing areas, autonomy, art, human, space